

ISSN 2518-7503

ПСИХОЛОГІЯ: реальність і перспективи

Збірник наукових праць

Випуск 20

2023

УДК 159.923.2:314.74

Корчакова Наталія

доктор психологічних наук,
професор кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0003-1164-3370>

Безлюдна Валентина

кандидат педагогічних наук,
професор кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0003-3276-3427>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i20.333>

МАТЕРИНСТВО У МІГРАЦІЇ: ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. *Стаття узагальнює та класифікує зарубіжні дослідження проблеми материнства в умовах міграції. Проаналізовані джерела дають підстави стверджувати, що незважаючи на посилення міграційних процесів в усьому світі через війни та тенденцію до глобалізації, і, відповідно, формування потужного соціального запиту на науковий аналіз зазначеної проблеми, кількість психологічних досліджень є доволі незначною. Найчастіше проблема материнства розглядається в контексті більш широких проблем: гендерних чи міграційних. Зважаючи на складність самого феномена материнства, дослідження спрямовані на вивчення різних його аспектів, починаючи від емоційного та психологічного благополуччя матрів-мігранток, закінчуючи їх ставленням до рутинних справ по догляду за дитиною чи особливостями їх взаємодії з соціальними службами чи системою охорони здоров'я. В своїй статті ми намагались виокремити деякі критерії, які дали б змогу класифікувати наукові доробки. Складність природи та полідетермінованість самого феномену материнства, його опосередкованість фактором культури, використання дослідниками різного інструментарію значно ускладнюють це завдання. Проте, на нашу думку, підставами для класифікації можуть бути: предмет (або спрямованість) дослідження, методологія дослідження, демографічні характеристики респондентів, особливості перебігу міграційних процесів (вимушена/добровільна міграція; віддалене (транснаціональне)/ безпосереднє материнство; вдала/невдала міграція) та інші. Крім того, планування досліджень щодо українських матерів за кордоном повинно враховувати наявність та міру впливу потенційного психотравмуючого досвіду на її функціонування як матері та вивчення можливих способів психологічної допомоги для нівелювання негативних наслідків такого досвіду.*

Ключові слова: *материнство, міграція, війна, вимушена міграція, транснаціональна міграція*

З початком широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України все більшої гостроти набуває проблема материнської міграції – виїзду матерів-біженок та вагітних українських жінок за кордон. Тривалість воєнних подій поглиблюють ці тенденції та породжують потенційні загрози як для подальшого формування українського суспільства, так і життєдіяльності окремо взятої сім'ї, зокрема, реалізації нею виховної функції. Вимушена міграція жінок не лише руйнує сталу систему їхніх зв'язків, а й змушує приймати рішення щодо подальших кроків соціалізації дитини, її ін- та акультурації а також особливостей, рівнів і готовності українських дітей до асиміляції у новому середовищі.

За кордоном перед матір'ю-біженкою постає низка проблем, які не можуть не позначитися на розвитку її материнської сфери. На сьогодні вивчення психологічних трансформацій, що пов'язані з виконанням материнських функцій в умовах міграції, лише започатковуються. Та потребують підвищеної уваги з боку наукової спільноти.

Результати низки пілотажних опитувань, що були презентовані на українсько-польській конференції [«Психологія перед лицем російсько-української війни»](#) (Львів, 19-20 травня 2023) засвідчують, що головним мотивом у прийнятті рішення українськими жінками про міграцію та евакуацію із небезпечних зон є турбота про життя, здоров'я і благополуччя дітей. Потреба у безпеці для дитини – фундаментальна основа материнської сфери. Широкомасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, зробила цю функцію пріоритетною та надала нових сенсів функціонуванню материнства як соціально-психологічного явища загалом. Тисячі українських жінок були змушені залишити свої домівки та виїхати за кордон заради порятунку життя та майбутнього своїх дітей. Як зазначають українські біженки, у пілотажному опитуванні данських психологів із університету Копенгагена, з якими ми співпрацюємо у рамках проекту «Українці в Данії»¹, головною мотивацією виїзду за кордон є безпека дитини. В інтерв'ю матері зазначають:

- «Коли по телебаченню показали Бучу, я зрозуміла, що підвали нас не врятують і дітей треба забирати» (з інтерв'ю);
- «Я розуміла, що під час повітряної тривоги, коли дитина сама вдома, я нічого не зможу зробити, якщо щось трапиться. Тому ми прийняли рішення, що буде краще вивезти дитину в безпечне місце» (з інтерв'ю);
- «Я відразу хотіла поїхати, тому що тут небезпечно і дітей треба вивозити» (з інтерв'ю);
- «Коли пролунали вибухи, менший син дуже злякався і ми вирішили їхати» (з інтерв'ю) (Корчакова Н., Карстофт К.-І., 2023).

Прийняття жінкою рішення про вимушену міграцію неминуче запускає низку трансформацій, пов'язаних із реалізацією материнських функцій, оскільки їх здійснення відбувається у абсолютно нових, непередбачуваних, ускладнених і, у переважній більшості, некомфортних умовах. Перебуваючи у стресовому та емоційно нестабільному стані, жінки змушені швидко адаптуватися до ситуації невизначеності, приймати відповідальні рішення та забезпечувати емоційну підтримку та відчуття хоча б мінімальної стабільності для своїх дітей.

Аналіз теоретичних джерел дозволяє стверджувати, що питання розвитку і функціонування материнської сфери в умовах міграції в українському науковому просторі лише започатковуються (Венгер, 2013; Дутчак 2022; Ляльчук, 2015; Стрельник, 2016; Раєвська, 2019), а вивчення психологічних аспектів реалізації материнства в умовах вимушеної та обтяженої психотравмуючим досвідом міграції знаходяться лише на початкових етапах реалізації. З їх результатами ми зможемо ознайомитись лише у найближчі два-три роки, тому доречним є вивчення результатів наукових досліджень, які виконані у зарубіжній психологічній науці, щодо особливостей реалізації материнських функцій жінками-мігрантами. Вивчення міжнародного досвіду сприятиме організації належної підтримки українських матерів-мігранток, як під час перебування за кордоном, так і при поверненні в Україну.

Мета даної статті – проаналізувати зарубіжні дослідження феномену материнства в умовах міграції. Узагальнену інформацію, щодо наведених нижче досліджень, можна знайти у таблиці 1.

¹ «Українці в Данії» <https://psy.ku.dk/Forskning/forskningsprojekter/ukrainere-i-danmark/>

Проведений аналіз виявив, що незважаючи на значний соціальний запит на вивчення цієї проблеми, існує дуже обмежене число досліджень, зорієнтованих на вивчення особливостей реалізації материнської функції жінками, що переїхали до іншої країни (Abi Zeid Daou, 2022; O'Reilly, 2014; Oerther, Lach & Oerther, 2020; Milewski, Struffolino & Bernardi, 2018). Найчастіше це питання піднімається у контексті двох більш широких проблем: вивчення питання гендерної рівності та аналізу проблеми економічної міграції.

Феміністичний погляд на проблему особливого, «не такого» материнства, яке суперечить чи виходить за рамки усталених соціальних ідей про «правильне материнство» можна знайти в роботі O'Reilly (2014). Авторка досліджує феномен у різних соціальних локаціях, виокремлюючи різні материнські ідентичності: «підліткове материнство», «прийомне материнство» та інші. Одним із різновидів, який описує автор, є і «транснаціональне материнство». Усі ці типи материнства об'єднує один фактор – переживання жінкою своєї «неуспішності», «інакшості» у реалізації цієї здавалося б простої, біологічно закладеної функції; усвідомлення дисонансу між концептами «хороша мати» і «Я – як мати». Багато досліджень, що побудовані на аналізі нарративів жінок-мігранток, відмічають наявність цього дисонансу у їх розповідях Illanes, 2010; Lutz, 2015; Ezzeddine, 2012; Celero, 2014).

Ще одна важлива особливість реалізації материнства на чужині аналізується у дослідженні Rosinski (2018), який спробував поглянути на цей феномен через кінематографічну призму. Дослідник Кембриджського університету транлює у своїй роботі власне розуміння «Я» матері-мігрантки як сфери та території взаємовідносин. Власна ідентичність матері розглядається ним як результат дії перехресних сил материнства та міграції. Автор намагається знайти відповідь на питання: «Що означає бути матір'ю (батьком) в умовах міграції?». «Як людина, яка не сприймає своє теперішнє місце перебування як рідний дім, людина без коріння, може забезпечити опору, підґрунтя для особистісного зростання дітей?».

Ідею втрати матерями-мігрантками частини власного «Я», певних традицій, усталеного розуміння буття, власного коріння можна також знайти в роботі Huang (2019), в якій жінки, що іммігрували з Китаю до Нідерландів, асоціюються із «ліліями без коріння, що плавають на поверхні води». З одного боку, вони продовжують жити минулим. Вони не асоціюють нову країну зі своїм домом і намагаються продовжувати виконання традиційних китайських гендерних ролей. З іншого боку, життя за кордоном змушує їх змінювати установки, бути більш гнучкими та прагматичними у сприйнятті транснаціональної ідентичності своїх дітей як бажану життєву цінність у епоху глобалізації. На думку автора, бути китайською матір'ю в іншій країні, передбачає відмову від традиційного авторитарного китайського батьківства та демонстрацію гнучкості у вихованні дітей, відповідно до стандартів нового соціокультурного простору.

Подібна ідея дисонансу між традиційними установками та реальним стилем материнства відображена у дослідженні Illanes (2010). Через глибинні інтерв'ю з перуанськими матерями автор досліджує напругу між культурно успадкованим образом материнства та специфічною практикою його реалізації на відстані. Матері-мігрантки переживають та активно шукають шляхи зменшення напруги між усталеним образом та реаліями життя. Зазвичай, це відбувається через коригування традиційного образу материнства.

Для наближення існуючих наукових результатів зарубіжної психологічної науки до сьогоденних українських реалій, варто здійснити їх певну диференціацію. Одним із головних критеріїв виокремлення ліній наукового аналізу трансформування материнства в умовах міграції, на нашу думку, є підстава виїзду жінки за кордон. Відповідно, у наукових дослідженнях можна виокремити роботи, зорієнтовані на дослідження функціонування материнської сфери у матерів-мігранток та ті, що зосередили свою увагу на матерях-

біженках. За нашим розумінням, цей критерій є досить вагомим, оскільки він пов'язаний із рівнем усвідомленості та добровільності прийняття рішення про зміну місця проживання, як жінки, так і її дітей. Хоча, як зазначають дослідники, навіть у випадку добровільної економічної міграції таке рішення не завжди приймається жінкою самотійно, а досить часто залежить від позиції чоловіка чи сім'ї (Ogunsiji et al, 2012), проте, воно є більш зваженим і жінка більш психологічно пристосована до тих змін, які відбуваються в її житті.

У абсолютно іншій ситуації, за рівнем психологічного навантаження, опиняються жінки, які вимушено залишили свої домівки, рятуючи життя своїх дітей та своє власне. Досить часто вони не знають навіть кінцевого пункту своїх вимушених мандрів (навіть країни), не мають жодних фінансових гарантій, не володіють іноземною мовою (англійською чи мовою країни перебування) і можуть побудувати свої плани не більше ніж на декілька наступних годин. Досить часто ситуація ускладнюється психотравмуючим досвідом перебування в зоні активних бойових дій, втратою близьких родичів чи контактів з найближчим оточенням. Негативну дію має також загальна атмосфера евакуаційного процесу, стресовий стан інших людей, які оточують жінку. Все це створює додаткові ризики (зокрема розвиток депресії, ПТСР, підвищений рівень тривожності), що значною мірою впливають на перебіг та успішність адаптації матері у новому соціумі. Потрібно відмітити, що попри високий рівень значущості проблеми, існує невелике число досліджень, зорієнтованих на вивчення саме цієї вибірки. Серед них можна відмітити оглядове дослідження Abi Zeid Daou (2022). Автор аналізує соціальні та психологічні ризики, з якими зустрічається жінка у новому середовищі, та приділяє основну увагу систематичному огляду практик, спрямованих на підтримку психічного здоров'я та благополуччя матерів-біженок. Одна з головних проблем, яка висвічується в дослідженні – це спрямованість програм психологічної підтримки на потреби дітей-іммігрантів, молоді або на сім'ї загалом, без оцінки та задоволення психологічних потреб матерів та їх благополуччя. Результати його дослідження вказують на те, що створення безпечного простору, наявність мовного посередника, розширення соціальних зв'язків та практична допомога у вирішенні потреб матерів є тими захисними факторами, що покращують психологічний стан жінок та сприяють їх адаптації.

Акцент на психічному здоров'ї релокованих матерів, зроблено також у дослідженні Bruno, Tringale, & Al-Delaimy (2020). Стаття представляє результати порівняльного дослідження, проведеного серед переселених сомалійських та іракських біженців у Сан-Дієго. Результати виявили, що доступність психологічної допомоги значно сприяє покращенню емоційного стану жінок. Ті з них, хто скористався можливістю отримати цей вид допомоги, демонстрували меншу схильність до депресії та вищий рівень емоційного стресостійкості. Проте головною проблемою, на думку авторів, є те, що обидві групи респондентів часто не використовували потенційні ресурси психологічної допомоги, навіть якщо відмічали у себе наявність симптомів емоційного стресу або депресії. Дослідники вважають, що однією з можливих причин цього є те, що психічне здоров'я є більш делікатною проблемою, яка опосередковується складними культурними бар'єрами та бар'єрами стигматизації; вона вимагає вищого рівня довіри уразливих верст населення (якими зазвичай є біженці) порівняно з іншими ресурсами, пов'язаними з системою охорони здоров'я.

Спробою поглянути на більш широку проблематику адаптації матерів-біженок до життя в новому суспільстві є дослідження канадського професора О'Махону та її колег (2023). У ньому зазначається, що сірійські жінки-біженки, потрапляючи у нову країну перебування, стикаються з низкою фізичних, психічних та соціальних перешкод, що значною мірою опосередковує успішність їх інтеграції. З метою більш детального вивчення ситуації авторами було використано лонгітюдний дизайн дослідження, що на нашу думку значно підвищує його наукову цінність. Методологія дослідження передбачала: соціально-

демографічне опитування, вивчення особистих щоденників та глибинних інтерв'ю. (Принагідно зазначимо, що подібну методологію на сьогодні використовують і данські колеги при вивченні процесів адаптації українських біженців, більшість із яких перебувають у Данії із своїми дітьми). У процесі аналізу отриманих даних канадськими авторами було виокремлено декілька основних напрямків дослідження: основні кроки на шляху до міграції; отримана допомога; соціальні детермінанти здоров'я біженців; наслідки пандемії COVID-19 для життя жінок та їх родин; ресурсні можливості матерів та ін. Крім того, дослідники дійшли наступних висновків:

- у новій країні жінки стикаються із соціальною ізоляцією, невизначеністю у стосунках з новим соціумом, обмеженістю доступу до медичної допомоги, особливо якщо вони знаходяться поза програмою надання соціального житла;
- традиції, культурні та релігійні практики є тією ресурсною основою, яка забезпечує збереження матерями-біженками їх стресостійкості;
- існує суттєва необхідність у реструктуризації системи охорони здоров'я та соціальної служби країн перебування з метою побудови довірливих стосунків між постачальниками послуг та жінками-біженками. Особлива увага має бути спрямована на усунення непропорційної нерівності у розподілі житла, з якою стикаються жінки-біженки під час їхнього поселення; нівелювання наслідків пандемії COVID-19, яка спричинила значні перешкоди у траєкторіях самореалізації жінок-біженок.

Все ж, повертаючись до ідеї класифікації досліджень варто зазначити, що основна більшість наукових пошуків зосереджена не на вивченні материнства серед жінок-біженок, а на вивченні більш широкого явища міграції та реалізації материнських функцій в умовах міграції, зокрема економічної або трудової міграції.

Результати досліджень вказують на значні труднощі жінок-іммігранток у отриманні роботи в нових країнах (Milewski, Struffolino, & Bernardi, 2018; Ezzeddine, 2012; Ogunsiji et al, 2012). Зазвичай, це пов'язано як з мовним бар'єром, так і запитамі роботодавців щодо місцевого досвіду та відсутністю їх довіри до попередніх компетенцій досвіду (Ogunsiji et al, 2012). У підсумку, це зумовлює тривале безробіття, що, в свою чергу, веде до зниження професійного статусу жінки на ринку праці в новій країні. Досить часто труднощі з працевлаштуванням поєднуються з екзистенційною кризою, з необхідністю «почати все заново», «почати з нуля» як у професійному плані, так і соціальному. Жінкам потрібно заново вибудувувати систему соціальних стосунків, що часто супроводжується відчуттям власної нереалізованості, самотності, ізоляції.

Ситуація особливо загострюється, якщо жінка повинна фінансово забезпечувати не тільки себе, а й своїх дітей. Неможливість швидко знайти прийнятну роботу зумовлює залежність від системи державної чи муніципальної соціальної допомоги, що, з одного боку, спричиняє соціальну напругу у суспільстві та, відповідно, прояви дискримінації стосовно жінок-мігранток, з іншого - загострює їх емоційну нестабільність, провокує депресивні стани. На думку Milewski, Struffolino, & Bernardi (2018), самотні матері-іммігрантки наражаються на чотири основні ризики стратифікації на ринку праці:

- загальний сексизм та привілейоване становище чоловіків на ринку праці;
- певна обмеженість доступних вакансій на ринку праці та нижча міра активності жінок у пошуках гідної роботи у зв'язку із необхідністю опікуватися дітьми;
- самотність, що значною мірою підвищує дисбаланс між виконанням професійних обов'язків та турботою про дітей (менші можливості домовитись про неповний робочий день, відсутність фінансових можливостей забезпечити сторонній догляд для дитини, відсутність підтримки з боку родини чи шлюбного партнера);

- міграційний статус, який значно звужує потенційні можливості жінки на ринку праці, і цей недолік зберігається у другому поколінні (проблеми з визнанням дипломів чи кваліфікацій, обмеження через дозвіл на проживання, дискримінація за етнічною ознакою).

Автори наголошують, на відсутності достатньої кількості емпіричних даних щодо закономірностей, детермінант та наслідків реалізації материнських функцій самотніми жінками-мігрантками, у тому числі щодо їх активності на ринку праці. Подібні ідеї соціальної стигматизації, стратифікації, дисбалансу між професійними та материнськими обов'язками матерів-біженок, їх прагненнями до ідеалу материнства та неможливість його реалізації в умовах міграції можна також знайти у дослідженні японського дослідника Celero (2014) із університету Васеди.

У продовження обговорюваної теми, зазначимо, що для нас, особливий інтерес мають дослідження, зорієнтовані на українське жіноцтво в умовах міграційних процесів. Так, у дослідженні чеського соціального антрополога Ezzeddine (2012) зазначається, що головною мотивацією українських мігранток залишення своєї країни є потреба забезпечити «краще життя для своїх дітей». У своїх розповідях-інтерв'ю транснаціональні матері говорили про «важку жіночу долю», про свій обов'язок матеріально піклуватися про сім'ю та трактували міграцію як єдине та найкраще активне рішення для забезпечення її економічної стабільності. Як зазначається у дослідженні, трудовим мігранткам важко отримати гідну роботу, тому вони «застрягали» на її некваліфікованих різновидах. При цьому матері, усвідомлюючи свою відсутність у житті дитини та її наслідки, намагаються редукувати внутрішній когнітивний дисонанс. Вони прагнуть компенсувати дітям свою зайнятість та тривалу відсутність у житті дитини подарунками та грошовими переказами, об'єктивуючи у такий спосіб свою материнську любов.

З наявністю глибокого внутрішньо-рольового конфлікту в українських матерів в умовах трудової міграції погоджується і німецький психолог Lutz (2015). На його думку, змістом цього конфлікту є боротьба та поступове примирення глибоко вкорінених цінностей щодо гарних материнських практик та сприйняття необхідності виїзду на роботу за кордон. Жінки стикаються з гострою дилемою, оскільки необхідність залишати своїх дітей, щоб отримувати матеріальний статок для своїх сімей, несумісна з ідеалом хорошої матері, який наголошує на пріоритеті зв'язку мати-дитина, вимагає фізичної близькості та засуджує тривалу відсутність вдома.

Продовжуючи спроби класифікації вищенаведених досліджень, присвячених трудовій міграції, можемо розділити їх на дві групи, залежно від характеру зв'язку мігрантки з дітьми: дослідження матерів, що виїхали за кордон із дітьми чи без них (так зване транснаціональне материнство). Віддалене або транснаціональне материнство значно спрощує жінкам пошук роботи та знижує вартість їх перебування в іншій країні. У той же час, воно супроводжується глибоким внутрішнім конфліктом, неспівпадінням ідеалу матері з наявною моделлю взаємодії з дитиною. Воно спотворює емоційний зв'язок між матір'ю та її дітьми, може провокувати споживацьке ставлення дітей до матері. Дослідження засвідчують, що перебування дитини/дітей разом з матір'ю також є фактором, що ускладнює її щоденне життя та професійну самореалізацію, проте позитивно впливає на їх емоційний зв'язок, психічний розвиток дитини та не провокує глибокого рольового конфлікту у материнській сфері.

Варто відзначити, що окрім трудової міграції є ще декілька досліджень, які аналізують інші аспекти проблеми материнства у міграції. Так робота Cerdeña (2021) зосереджена на вивченні копінг-стратегій та способів, за допомогою яких жінки справляються з історіями травм та щоденними негараздами, включаючи жертви, на які вони йдуть заради кращого майбутнього своїх дітей. Однією із таких стратегій є встановлення романтичних та юридичних стосунків із чоловіками, задля отримання доступу до соціального, політичного та фінансового капіталу. Для опису цієї стратегії автор ввів

термін «стратегічний зв'язок», оскільки жінки у такий спосіб намагаються реалізувати стратегічну мету. Їм також стає в пригоді «імперативна стійкість» - поняття, яке автор використовує для опису когнітивних і соціальних стратегій виживання. Ресурсність жінкам-мігранткам забезпечує «родова (міжпоколінна) стійкість» під якою автор розуміє використання мудрості, досвіду і цінностей своїх предків по материнській лінії, метою забезпечення догляду, турботи та емоційної підтримки своїх дітей.

Іншим аспектом, якому приділяється увага, є аналіз особливостей перших етапів материнства, якщо народження дитини відбулося в умовах міграції. Головний акцент цих досліджень робиться на особливостях взаємодії матерів-мігранток та системи охорони здоров'я, її доступності (O'Mahony & Donnelly, 2010; Pardhi et al., 2020). Огляд наукової літератури в статті O'Mahony, & Donnelly (2010), присвячений вивченню післяпологової депресії, позитивних та негативних факторів, що опосередковують взаємодію жінок-іммігрантів та сфери медичних послуг, а також впливають на прийняття жінками рішень про післяпологовий догляд. Автори наголошують на недостатній кількості уваги і, відповідно, наукових досліджень, що стосуються потреб жінок-іммігрантів і біженок у соціальній підтримці, у подоланні структурних та психологічних труднощів на перших етапах материнства. Ще один висновок дослідників щодо обмеженості наукового розуміння впливу культурних факторів на становлення материнства у поєднанні з фактором міграції знаходить своє підтвердження у роботах багатьох інших науковців. Так, зокрема, Oerther et al. (2020) стверджують, що матері-іммігрантки не є монолітною групою. Хоча материнство є універсальним досвідом для жінок усього світу, існують значні прогалини у науковому розумінні взаємодії факторів материнства, культури та міграції.

Спробою дещо пролити світло на цю проблему можна вважати проаналізовані вище дослідження Bruno, Tringale, & Al-Delaimy (2020) щодо емоційного та психологічного благополуччя жінок-мігранток з Сомалі та Іраку та дослідження Celero (2014) щодо адаптації жінок-філіппінок у Японії. Крім того, нашу увагу привернуло дослідження Cheah et al (2015), яке спрямоване на вивчення емоційного зв'язку між матір'ю та дітьми. Автори порівнювали вияв емоційного «тепла» матерями-іммігрантками з Китаю та євроамериканськими матерями. Як зазначається у дослідженні, обидві групи респондентів вважали важливим виявляти тепло по відношенню до своїх дітей, проте були відмічені відмінності у способах його вияву. Респондентки китайської вибірки розуміли та виявляли свою підтримку через щоденний догляд, піклування та інструментальну допомогу, тоді як відповіді американських матерів транслиували зосередженість західної культури на більш прямому вияві та зовнішній демонстрації емоційної підтримки.

Особливий погляд на вплив культурного фактору на материнство у міграції можна знайти в роботі Constable (2015). Стаття висвітлює результати етнографічного польового дослідження щодо «невдалої міграції» серед індонезійських і філіппінських мігранток, які народили дитину на чужині. Повертаючись додому, такі жінки зазнають публічного приниження, стигматизації, навіть фізичних знущань. Автор зазначає, що на сучасному етапі як науковці, так і суспільство загалом не в повній мірі оцінюють «витрати» на міграцію, включаючи гендерні ризики, гендерну нерівність та вплив фактору культури.

Таблиця 1

Узагальнена інформація щодо досліджень, проаналізованих у статті

Автори дослідження, рік	Метод	Країна		Акценти дослідження
		походження респондентів	перебування респондентів	
Abi Zeid Daou K. R. (2022)	Аналітичний	-	-	Забезпечення програм підтримки для матерів-біженок, увага щодо необхідності нівелюванні мовного бар'єру.

Психологія: реальність і перспективи

Bruno, W.J., Tringale, K.R. & Al-Delaimy, W.K. (2020).	Інтерв'ю, стандартизований опитувальник	Сомалі, Ірак	США	Порівняльне крос-культурне дослідження. Емоційне та психічне здоров'я матерів-мігранток. Програми психологічної допомоги релокованим матерям
Celero, J. O. (2014).	Інтерв'ю	Філіппіни	Японія	Соціальні та психологічні проблеми мігрантів, розширення трудових та соціальних прав матерів-мігранток
Cerdeña, J. P. (2021).	Інтерв'ю, спостереження	Латинська Америка	США	Економічна та соціальна вразливість матерів у міграції, вивчення їх копінг стратегій: імперативної стійкості, родової стійкості, стратегічного зв'язку
Cheah, C. S., Li, J., Zhou, N., Yamamoto, Y., & Leung, C. Y. (2015).	Інтерв'ю	Китай, США	США	Культурні відмінності у виявах емоційної підтримки стосовно дітей.
Constable, N. (2015).	Етнографічне спостереження	Індонезія	Гонг-Конг	Невдала трудова міграція, соціальна стигматизація жінок з дітьми, народженими за кордоном при поверненні на батьківщину
Ezzeddine, P. (2012).	Лонгітюдне дослідження Біографічні інтерв'ю	Україна	Чеська Республіка	Економічна міграція, зниження професійного статусу жінок. Турбота про краще життя для дітей як основи трудової міграції
Huang, S.-Y. (2019)	Інтерв'ю	Китай	Нідерланди	Соціальні та психологічні проблеми жінок-мігранток: дискримінація, ізолюваність, зміна стилю батьківства.
Illanes, J. C. (2010).	Інтерв'ю	Перу	Чилі	Материнство на відстані та його наслідки
Lindsay, A. et al. (2018).	Інтерв'ю	Бразилія	США	Уявлення жінок-мігрантів щодо здорового способу життя та їх практики щодо організації дитячого сну
Lutz, H. (2015)	Інтерв'ю	Україна	Польща	Віддалене материнство, переживання жінками когнітивного дисонансу між концептом «гарної матері» та реаліями життя
Milewski, N., Struffolino, E., & Bernardi, L. (2018).	Аналітичний	-	Швейцарія	Професійна реалізація жінок-мігранток, фактори, що ускладнюють професійний розвиток
Oerther, S., Lach, H. W., & Oerther, D. (2020)	Аналітичний	-	-	Спроби узагальнення існуючих досліджень щодо жінок-іммігрантів у США, визначення ключових концепцій та перспектив для майбутніх досліджень,
Ogunsiji, Olayide & Wilkes, Lesley & Jackson, Debra & Peters, K. (2012)	Інтерв'ю	Західна Африка	Австралія	Труднощі у створенні соціальних контактів та працевлаштування; відчуття самотності та ізолюваності; зниження професійного статусу; Негативні проблеми з психічним та фізичним здоров'ям
O'Mahony, J., & Donnelly, T. (2010).	Аналітичний	-	-	Потреби жінок та перешкоди на етапі становлення материнства, ускладненого післяпологовою депресією
O'Mahony J, Kassam S, Clark N, Asbjorn T (2023)	Стандартизовані опитувальники, інтерв'ю	Сирія	Канада	Психологічні та соціальні проблеми жінок мігранток
Park, So & Patil, Crystal & Norr, Kathleen. (2015)	Інтерв'ю	Корея	США	Підвищений рівень емоційної напруги та стресу у поєднанні з інтенсивним стилем батьківства серед корейських мігрантів
Rosinski, M. P. (2018)	Аналітичний	-	-	Філософсько-культурний погляд на материнство у міграції через призму кінематографу

У підсумку можемо зазначити, що проведений огляд дає підстави констатувати наявність значних прогалин у вивченні проблеми материнства в умовах міграції. Незважаючи на посилення міграційних процесів в усьому світі через війни та тенденцію до

Випуск 20, 2023. Збірник наукових праць РДГУ

глобалізації, і, відповідно формування потужного соціального запиту на науковий аналіз зазначеної проблеми, кількість психологічних досліджень є доволі незначною.

Найчастіше проблема материнства розглядається в контексті більш широких проблем: гендерних чи міграційних. Зважаючи на складність самого феномена материнства, дослідження спрямовані на вивчення дуже різних його аспектів, починаючи від емоційного та психологічного благополуччя матрів-мігранток, закінчуючи їх ставленням до рутинних справ по догляду за дитиною чи особливостями їх взаємодії з соціальними службами чи системою охорони здоров'я. Крім того, дослідниками використовується різний інструментарій, хоча потрібно відміти, що більшість з них віддають перевагу інтерв'ю або використовують його у поєднанні зі стандартизованими опитувальниками. Потрібно також мати на увазі, що матері-мігрантки не є якимсь монолітним утворенням, і їх материнські практики значною мірою опосередковуються впливом культурного фактору, що ускладнює узагальнення та класифікацію проведених досліджень.

На нашу думку підставами для класифікації можуть бути: предмет (або спрямованість) дослідження, методологія дослідження, демографічні характеристики респондентів, особливості перебігу міграційних процесів (вимушена/добровільна міграція; віддалене(транснаціональне)/ безпосереднє материнство; вдала/невдала міграція) та інш. Пріоритетним напрямком досліджень, на нашу думку має стати вивчення материнства у міграції, обтяженого потенційним психотравматичним досвідом жінки.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Венгер, Г. (2013). Феномен дистантної сім'ї. *Освіта регіону*. Взято з: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1062>.
- Дутчак, О. (2022). У єдності – сила: вимушене самотнє материнство та мережа догляду підтримки українських біженок. *Спільне*. Взято з: <https://commons.com.ua/uk/u-yednosti-sila-vimushene-samotnye-materinstvo-ta-merezhi-doglyadovoyi-pidtrimki-ukrayinskih-bizhenok/#footnote-3>.
- Корчакова, Н., & Карстофт, К.-І. (2023). *Досвід та умови життя українців у Данії*. Програма Українсько-польської наукової конференції «Психологія перед лицем російсько-української війни», Львів, 19-20 травня 2023 р. Взято з: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/Program_0806_UKR.pdf.
- Крупник, І. Р. (2014). Наявність впливу батьківської депривації в сім'ї трудових мігрантів. *Актуальні проблеми психології. Психологія особистості*, 11, 450-456.
- Ляльчук, Г. Д. (2015). Соціально-психологічні чинники деструкції родинних зв'язків у сім'ях трудових мігрантів. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ.
- Раєвська, Я. (2019). Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка. *Проблеми сучасної психології*, 13, 280-290. Взято з: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2011-13.%p>.
- Стрельник, О. О. (2016). Материнство та соціальні зміни: структурно-трансформуючі практики піклування про дітей в сучасній Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 37, 260-267.
- Abi Zeid Daou K. R. (2022). Refugee Mothers Mental Health and Social Support Needs: A Systematic Review of Interventions for Refugee Mothers. *Europe's journal of psychology*, 18(3), 337-349. Retrieved from <https://doi.org/10.5964/ejop.4665>.
- Bruno, W. J., Tringale, K. R. & Al-Delaimy, W. K. (2020). Mental health and access to care among refugee mothers relocated to San Diego: a comparative study of Iraqi and Somali refugee communities. *Int J Humanitarian Action*, 5, 15. Retrieved from <https://doi.org/10.1186/s41018-020-00081-5>.
- Celero, J. O. (2014). In Fulfillment of Motherhood: An Exploratory Study of Migrant Mothers on Welfare in Japan. *Global Social Welfare : Research, Policy & Practice*, 1(4), 179-189.

- Cerdeña, J. P. (2021). *Onward: An Ethnography of Latina Migrant Motherhood During the COVID-19 Pandemic*. ProQuest Dissertations Publishing.
- Cheah, C. S., Li, J., Zhou, N., Yamamoto, Y., & Leung, C. Y. (2015). Understanding Chinese immigrant and European American mothers' expressions of warmth. *Developmental psychology*, 51(12), 1802-1811. Retrieved from <https://doi.org/10.1037/a0039855>.
- Constable, N. (2015). Migrant Motherhood, 'Failed Migration', and the Gendered Risks of Precarious Labour. *Trans-Regional and - National Studies of Southeast Asia*, 3(1), 135-151.
- Ezzeddine, P. (2012). Mateřství na dálku. Transnacionální mateřství ukrajinských migrantek v České republice. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 13(1), 24-32.
- Huang, S.-Y. (2019). *Being a mother in a strange land: Motherhood experiences of Chinese migrant women in the Netherlands*. Cambridge Scholars Publishing.
- Illanes, J. C. (2010). Migrant Mothers and Divided Homes: Perceptions of Immigrant Peruvian Women about Motherhood. *Journal of Comparative Family Studies*, 41(2), 205-224.
- Lindsay, A., Moura Arruda, C., Tavares Machado, M., De Andrade, G., & Greaney, M. (2018). Exploring Brazilian Immigrant Mothers' Beliefs, Attitudes, and Practices Related to Their Preschool-Age Children's Sleep and Bedtime Routines: A Qualitative Study Conducted in the United States. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(9), 1923. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/ijerph15091923>.
- Lutz, H. (2015). Myra's Predicament: Motherhood Dilemmas for Migrant Care Workers. *Social Politics*, 22(3), 341-359.
- Milewski, N., Struffolino, E., & Bernardi, L. (2018). *Migrant Status and Lone Motherhood - Risk Factors of Female Labour Force Participation in Switzerland*. Springer International Publishing.
- Oerther, S., Lach, H. W., & Oerther, D. (2020). Immigrant Women's Experiences as Mothers in the United States: A Scoping Review. *MCN. The American journal of maternal child nursing*, 45(1), 6-16. Retrieved from <https://doi.org/10.1097/NMC.0000000000000582>.
- Ogunsiji, O., Wilkes, L., Jackson, D. & Peters, K. (2012). Beginning Again: West African Women's Experiences of Being Migrants in Australia. *Journal of transcultural nursing: official journal of the Transcultural Nursing Society*, 23, 279-286. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1043659612441018>.
- O'Mahony, J., & Donnelly, T. (2010). Immigrant and refugee women's post-partum depression help-seeking experiences and access to care: a review and analysis of the literature. *Journal of psychiatric and mental health nursing*, 17(10), 917-928. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/j.1365-2850.2010.01625.x>.
- O'Mahony, J., Kassam, S., Clark, N., & Asbjorn, T. (2023). Use of participatory action research to support Syrian refugee mothers in the resettlement period in Canada: A longitudinal study. *PLoS ONE*, 18(2). Retrieved from <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0281765>.
- O'Reilly, A. (2014). Migrant Mothers. In *Mothers, Mothering and Motherhood Across Cultural Differences - A Reader*. Demeter Press.
- Pardhi, A., Jungari, S., Kale, P., & Bomble, P. (2020). Migrant motherhood: Maternal and child health care utilization of forced migrants in Mumbai, Maharashtra, India. *Children and Youth Services Review*, 110, 104823.
- Park, So., Patil, C., & Norr, K. (2015). Korean Immigrant Motherhood: Child-Rearing and Child Weight. *Family & community health*, 39, 3-12. Retrieved from <https://doi.org/10.1097/FCH.0000000000000084>.
- Rosinski, M. P. (2018). Migrant motherhood in cinema: regarding relating to others. *Families, Relationships and Societies*, 7(2), 345-347.

REFERECES

- Venher, H. (2013). Fenomen dystantnoi sim'i [Phenomenon of distant motherhood]. *Osvita rehionu*. Vzyato z <https://social-science.uu.edu.ua/article/1062>. [In Ukrainian].
- Dutchak, O. (2022). U yednosti – syla: vymushene samotnie materynstvo ta merezhadohliadu pidtrymky ukrainskykh bizhenok [There is strength in unity: forced single motherhood and the support care network of Ukrainian refugees]. *Spil'ne*. Vzyato z: <https://commons.com.ua/uk/u-yednosti-sila-vimushene-samotnye-materinstvo-ta-merezhi-doglyadovoyi-pidtrimki-ukrayinskih-bizhenok/#footnote-3>. [In Ukrainian].
- Korchakova, N., & Karstoft, K.-I. (2023). *Dosvid ta umovy zhyttia ukraintsiv u Danii [Experience and living conditions of Ukrainians in Denmark]*. Prohrama Ukrainsko-polskoi naukovoï konferentsii «Psykhologhiia pered lytsem rosiisko-ukrainskoi viiny», Lviv, 19-20 travnia 2023 r. Vzyato z https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/Program_0806_UKR.pdf. [in Ukrainian].
- Krupnik, I. R. (2014). Nayaunist vplyvu batkivs'koï deprivatsii v sim'i trudovikh migrantiv [The presence of parental deprivation in the family of labor migrants]. *Aktual'ni problemi psikhologii. Psykholohiya osobystosti*, 11, 450-456. [In Ukrainian].
- Lialchuk, H. D. (2015). *Sotsial'no-psykholohichni chynnyky destrukttsii rodynnykh zv'iazkiv u sim'iakh trudovykh mihrantiv [Social-psychological factors of destruction of family ties in families of labor migrants]*. (Avtoref. dys. kand. psykhol. nauk). Kyiv. [In Ukrainian].
- Raievska, Ya. (2019). Fenomen dystantnoi simi ta yii vplyv na osobystist pidlitka [The phenomenon of a distant family and its influence on the personality of a teenager]. *Problemy suchasnoi psikhologii*, 13, 280-290. Vzyato z <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2011-13.%p>. [In Ukrainian].
- Strelnyk, O. O. (2016). Materynstvo ta sotsialni zminy: strukturno-transformuiuchi praktyky pikluvannia pro ditei v suchasniï Ukraini [Motherhood and social changes: structurally transforming child care practices in modern Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, 37, 260-267. [In Ukrainian].
- Abi Zeid Daou K. R. (2022). Refugee Mothers Mental Health and Social Support Needs: A Systematic Review of Interventions for Refugee Mothers. *Europe's journal of psychology*, 18(3), 337-349. Retrieved from <https://doi.org/10.5964/ejop.4665>. [in English].
- Bruno, W. J., Tringale, K. R. & Al-Delaimy, W. K. (2020). Mental health and access to care among refugee mothers relocated to San Diego: a comparative study of Iraqi and Somali refugee communities. *Int J Humanitarian Action*, 5, 15. Retrieved from <https://doi.org/10.1186/s41018-020-00081-5>. [in English].
- Celero, J. O. (2014). In Fulfillment of Motherhood: An Exploratory Study of Migrant Mothers on Welfare in Japan. *Global Social Welfare: Research, Policy & Practice*, 1(4), 179-189. [in English].
- Cerdeña, J. P. (2021). *Onward: An Ethnography of Latina Migrant Motherhood During the COVID-19 Pandemic*. ProQuest Dissertations Publishing. [in English].
- Cheah, C. S., Li, J., Zhou, N., Yamamoto, Y., & Leung, C. Y. (2015). Understanding Chinese immigrant and European American mothers' expressions of warmth. *Developmental psychology*, 51(12), 1802-1811. Retrieved from <https://doi.org/10.1037/a0039855>. [in English].
- Constable, N. (2015). Migrant Motherhood, 'Failed Migration', and the Gendered Risks of Precarious Labour. *Trans-Regional and - National Studies of Southeast Asia*, 3(1), 135-151. [in English].
- Ezzeddine, P. (2012). Mateřství na dálku. Transnacionální mateřství ukrajinských migrantek v České republice. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 13(1), 24-32. [in Czech].

- Huang, S.-Y. (2019). *Being a mother in a strange land: Motherhood experiences of Chinese migrant women in the Netherlands*. Cambridge Scholars Publishing. [in English].
- Illanes, J. C. (2010). Migrant Mothers and Divided Homes: Perceptions of Immigrant Peruvian Women about Motherhood. *Journal of Comparative Family Studies*, 41(2), 205-224. [in English].
- Lindsay, A., Moura Arruda, C., Tavares Machado, M., De Andrade, G., & Greaney, M. (2018). Exploring Brazilian Immigrant Mothers' Beliefs, Attitudes, and Practices Related to Their Preschool-Age Children's Sleep and Bedtime Routines: A Qualitative Study Conducted in the United States. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(9), 1923. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/ijerph15091923>. [in English].
- Lutz, H. (2015). Myra's Predicament: Motherhood Dilemmas for Migrant Care Workers. *Social Politics*, 22(3), 341-359. [in English].
- Milewski, N., Struffolino, E., & Bernardi, L. (2018). *Migrant Status and Lone Motherhood - Risk Factors of Female Labour Force Participation in Switzerland*. Springer International Publishing. [in English].
- Oerther, S., Lach, H. W., & Oerther, D. (2020). Immigrant Women's Experiences as Mothers in the United States: A Scoping Review. *MCN. The American journal of maternal child nursing*, 45(1), 6-16. Retrieved from <https://doi.org/10.1097/NMC.0000000000000582>. [in English].
- Ogunsiji, O., Wilkes, L., Jackson, D. & Peters, K. (2012). Beginning Again: West African Women's Experiences of Being Migrants in Australia. *Journal of transcultural nursing: official journal of the Transcultural Nursing Society*, 23, 279-286. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1043659612441018>. [in English].
- O'Mahony, J., & Donnelly, T. (2010). Immigrant and refugee women's post-partum depression help-seeking experiences and access to care: a review and analysis of the literature. *Journal of psychiatric and mental health nursing*, 17(10), 917-928. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/j.1365-2850.2010.01625.x>. [in English].
- O'Mahony, J., Kassam, S., Clark, N., & Asbjorn, T. (2023). Use of participatory action research to support Syrian refugee mothers in the resettlement period in Canada: A longitudinal study. *PLoS ONE*, 18(2). Retrieved from <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0281765>.
- O'Reilly, A. (2014). Migrant Mothers. In *Mothers, Mothering and Motherhood Across Cultural Differences - A Reader*. Demeter Press. [in English].
- Pardhi, A., Jungari, S., Kale, P., & Bomble, P. (2020). Migrant motherhood: Maternal and child health care utilization of forced migrants in Mumbai, Maharashtra, India. *Children and Youth Services Review*, 110, 104823. [in English].
- Park, So., Patil, C., & Norr, K. (2015). Korean Immigrant Motherhood: Child-Rearing and Child Weight. *Family & community health*, 39, 3-12. Retrieved from <https://doi.org/10.1097/FCH.0000000000000084>. [in English].
- Rosinski, M. P. (2018). Migrant motherhood in cinema: regarding relating to others. *Families, Relationships and Societies*, 7(2), 345-347. [in English].

MOTHERHOOD AND MIGRATION: AN OVERVIEW OF RESEARCH

Nataliia Korchakova

Doctor of psychological sciences, professor,
Department of Developmental and Pedagogical Psychology
Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0003-1164-3370>

Valentyna BezliudnaCandidate of pedagogical sciences, professor
Department of Developmental and Pedagogical Psychology
Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0003-3276-3427>DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i20.333>

Abstract. *Providing the safety for the child is the fundamental basis of the motherhood as complex biological and psychological phenomenon with a variety of manifestation forms and features of genesis. The full-scale war initiated by Russia against Ukraine prioritize this aim and brought new meanings to the functioning of motherhood as a socio-psychological phenomenon in general. Thousands of Ukrainian women were forced to leave their homes and go abroad in order to save the lives and future of their children. A woman's decision on forced migration inevitably triggers a series of transformations related to the realization of maternal functions, since their implementation takes place in completely new, unpredictable, complicated and, in the vast majority, uncomfortable conditions. Being stressed and emotionally unstable, women are forced to quickly adapt to a situation of uncertainty, make responsible decisions and provide emotional support and a sense of at least minimal stability for their children. Since the research on the forced migration of Ukrainian mothers is at the beginning, this article is an attempt to analyze and generalize the world research experience regarding the study of motherhood under conditions of migration.*

The conducted analysis gives reasons to claim that despite the strengthening of migration processes all over the world due to wars and globalization, which, accordingly, increases a social demand for a scientific attention, the number of psychological studies is quite insignificant. Most often, the problem of motherhood is considered in the context of broader problems: gender- or migration-related. Considering the complexity of the phenomenon of motherhood itself, studies are dealing with its various aspects: from the emotional and psychological well-being of migrant mothers, to their attitude regarding the routine tasks of child care or the interaction with social services. In our article, we tried to identify some criteria that would make it possible to classify the research. The complexity of the phenomenon, its dependency on the factor of culture, usage of various method designs by the researchers greatly complicate this task. However, in our opinion, the grounds for classification may be: the subject (or direction) of the research, survey methodology, respondents' demographic characteristics, features of migration processes (forced/voluntary migration; remote (transnational)/direct motherhood; successful/unsuccessful migration) and other. In addition, the design of research dealing with Ukrainian migrant mothers should include assessing the possible impact of a potential psycho-traumatic experience on her mothering and study the ways of psychological assistance to reduce the negative consequences of that experience.

Keywords: *motherhood, migration, war, transnational migration, forced migration*

Стаття надійшла до редакції 1.05.2023

З М І С Т

Орап Марина, Савелюк Наталія, Кальба Ярослава Образ держави як втілення ментальності українського студентства	5
Булах Ірина, Некіз Тетяна Парадигма етапів морального вибору особистості в юнацькому віці	19
Гуменюк Юлія, Олексюк Оксана, Гаркавенко Ніна Психокорекція посттравматичних стресових розладів : тривожності та її подолання.....	30
Джеджера Ольга, Юрчук Олексій Психологічна корекція емоційних переживань здобувачів вищої освіти в умовах стресу засобами фізичної культури.....	39
Єрмакова Наталія Прояви суїцидальних тенденцій у підлітковому віці.....	48
Ivashkevych Eduard, Kharchenko Yevhen, Nabochuk Alexander Professional creativity of combatants after participating in war events on the territory of Ukraine: the applied research.....	57
Камінська Ольга, Дружиніна Інна Взаємозв'язок толерантності до невизначеності та рівня тривожності студентської молоді	69
Корчакова Наталія, Безлюдна Валентина Материнство у міграції: огляд зарубіжних досліджень	77
Кулаков Руслан Психологічна компетентність сучасного педагога: поняття та структура.....	90
Кучеренко Єгор Ідентифікація невизначеності суб'єкта самопізнання в лімінальному стані.....	99
Левко Олександр Психологічні особливості професійного становлення майбутніх лікарів.....	108
Mykhalchuk Nataliia, Ivashkevych Ernest Psycholinguistic aspects of comprehension of a novel as a definite component of reading.....	116
Назарець Людмила, Руденко Наталія Аналіз психологічних реакцій на травматичний стрес внутрішньо переміщених осіб старшого підліткового віку.....	127
Опанасюк Ірина Використання арт-терапевтичних технологій у розвитку усвідомлення підлітками особистісного емоційного простору	135
Павелків Роман Синдром емоційного вигорання викладачів закладів вищої освіти в умовах військової агресії Росії проти України	144
Павелків Віталій Роль впливу молодіжних субкультур на поведінку молоді в кризовий період.....	154
Романова Оксана, Співак Любов Пріоритетні мотиви навчання молодших школярів в умовах воєнного стану.....	161

Ставицький Олег, Ставицька Олена Психологічний інструментарій: опитувальник синто комплексу гандикап.....	171
Токарева Наталя Адаптивні сценарії само здійснення особистості в умовах несталого сьогодення.....	183
Широких Анастасія, Шевчук Анна Психологічні особливості підвищеної тривожності у підлітків.....	195